

Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri¹

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

KTÜ İİBF Maliye Bölümü

Dr. Tarık VURAL

DEÜ İİBF Maliye Bölümü

Giriş

Nüfus artışı ve sanayileşme sonucu ortaya çıkan kentleşme olgusu, çok sayıda sorunu da beraberinde getirmiştir. Kentleşmenin stres, gürültü, kira fiyatlarının artması gibi sosyo-ekonomik etkileri yanında; hava kirliliği, su kirliliği gibi çevre üzerinde de olumsuz etkileri vardır.

Dar anlamda kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak tanımlayabileceğimiz kentleşme, demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel bir değişmeyi ifade eder. Demografik anlamda kentleşme, nüfusun kırsal ve tarımsal alanlardan kente göç etmesi iken, ekonomik anlamda kentleşme, tarım ve hayvancılıkla uğraşan nüfusun başta sanayi olmak üzere, tarım dışı faaliyetlere (sektörlere) kaymasıdır. Sosyo-kültürel anlamda kentleşme ise, demografik ve ekonomik olarak kentleşen nüfusun kentin normlarını ve yaşayış biçimini bir tarz olarak benimsemesi, yaşaması, yani 'kentleşmesi' demektir. Kentleşme temelde bir kültür değişmesidir. Kentleşme için kent kültürünün geliştirilmesi yanında, kentte yaşayanların fiziksel ve davranışsal olarak da uyum içinde olmaları gerekmektedir.

Kentleşme adından da anlaşılacağı üzere başlamış ve devam eden bir süreci ifade eder. Bu sürecin sonunda gerçek anlamda bir kentleşmeden bahsedebilmek için yukarıda saydığımız üç unsurun, başka bir anlatımla üç değişimin bir arada yaşanması gerekir. Bu unsurlardan birinin eksikliği halinde, o ülkede veya o kentte gerçek anlamda bir kentleşmeden bahsedilemez.

"Kentleşmenin Sosyo Ekonomik Etkileri" başlığını taşıyan bu çalışmada kentleşmenin tanımı yapılarak, yol açtığı sorunların irdelenmesi yanında bir takım pozitif etkilerinin de olabileceği tartışılmıştır. Ayrıca sürdürülebilir bir kentleşme için neler yapılabileceği ortaya konulmuştur.

1. Kentleşmenin Tanımı

Kenti sınırları içinde yaşayan nüfusun geçim kaynaklarını tarım ve hayvancılık dışı uğraşların oluşturduğu, toplumsal ilişkiler, kültürel alanlar, nüfus yoğunluğu gibi bir çok yönden kırsal alanlardan farklı olan yerler şeklinde tanımlamak mümkündür.

Kentli ise, kentte yaşayan ve kentin kendine özgü kültürünü benimsemiş olan, kırsal yaşam biçimlerinden farklı bir yaşam biçimi sürdüren, geçimini tarım ve hayvancılık dışı faaliyetlerden kazanan kişidir.²

Kent sözcüğü devamlı olarak medeniyet ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu anlamda medeniyetin kentleşmeyle geldiğini ve varolduğunu söylemek, genel bir kanıdır. Latin kökenli dillerde medeniyet anlamına gelen 'civilization' kent anlamına gelen 'civitas' sözcüğünden türemiştir. Bu özellik sadece batı kültürlerinde görülmektedir. Arap kültüründe de medeniyet uygarlık anlamına gelmektedir ve bir kent ismi olan Medine sözcüğünden³ türetilmiştir⁴.

Bu açıklamalar ışığında Kentleşmeyi dar anlamda, kent sayısının ve kent nüfusunun artması olarak tanımlayabiliriz. Kentsel nüfus, doğumlarla ölümler arasındaki farkın doğumlar lehine olmasından ve aynı zamanda köylerden ve kasa-

1 Bu makale daha önce Haziran 2001'de yayınlanmıştır. (Bkz; Belediye Dergisi, Cilt:7, Sayı:12).

2 Metin Erten, Nasıl Bir Yerel Yönetim, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.30.

3 Bu sayıların dışında bir de metropol olarak adlandırılan kentler vardır. Metropol eski Yunanca'daki "metropolis" kelimesinden gelmektedir. Metropol kavramı ise "büyük kent" anlamına gelmektedir.

4 Erten, a.g.e., s.31.

balardan gelenlerle, yani göçlerle artar. Kentleşmenin bu manadaki tanımı, demografik yani nüfus artışıyla ilgilidir. Oysa kentleşme yalnız bir nüfus hareketi olarak görülürse eksik kavranmış olur. Çünkü, kentleşme bir toplumun ekonomik ve doğal yapısındaki değişimlerden de kaynaklanabilir. Bu nedenle kentleşmeyi tanımlarken, nüfus hareketinin kaynağını oluşturan ekonomik ve toplumsal değişimlere de yer vermek gerekir⁵.

Kentleşmenin bu açıklamalardan sonra geniş bir tanımı şöyle yapılabilir: Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye bağlı olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir⁶.

Üretim şeklindeki değişimin, yani ekonomik ögenin kentleşme tanımında önemli bir yeri vardır. Kentleşmenin tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak tanımlanabilmesinin asıl nedeni de budur. Kentleşme bir yandan kent nüfusunun artışı anlatırken, öte yandan kent kültürü olarak nitelendirebileceğimiz davranış ve tutumların benimsenmesi olarak da görülebilir.

Kentleşme hareketi zaman içinde bir değişmeyi de anlatır. Bir ülkenin, ya da bölgenin kentleşme oranı ise, o ülke ya da bölge nüfusunun belli bir anda, belli bir tanıma göre kent sayılan yerleşme birimlerinde yaşayan oranıdır (Kentsel Nüfus/Toplam Nüfus). Yani, kentleşme hareketi demografik tanımı ile belli bir süre içinde kentleşme oranında meydana gelen değişiklik olarak algılanabilir⁷.

Kentleşme hareketleri ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko sosyolojik etmenlerin etkisi altında oluşmaktadır. Ekonomik nedenlerden bir kısmı, köylü nüfusu köyünden iten tarım kesiminin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanmaktadır. Bunlara itici etmenler yada olumsuz göç nedenleri adı verilebilir (örneğin tarımsal alanda bir üretim fazlasının olması). Ekonomik nedenlerin bir diğer kısmı ise, köyünde beslenemeyen gelecek için güvence bulamayan, nüfusu kent merkezlerine

çeken nedenlerdir. Bunlara da çekici etmenler ya da olumlu göç nedenleri denmektedir (örneğin kentlerdeki yaşam kalitesinin yüksekliği).

Sanayileşme ile birlikte yürüyen kentleşmeye literatürde dengeli kentleşme de denilmektedir. Buradaki dengeden kasıt, nüfusun istihdam olanaklarına paralel olarak yer değiştirmesi, kente göçen nüfusun hemen iş bulmasıdır. Dengesiz kentleşme⁸ ise sanayileşme olmaksızın kentin sadece nüfus olarak büyümesi yani demografik anlamda kentleşmesidir. Ülkemizin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin çoğunda yaşanan olgu dengesiz kentleşmedir⁹.

Kentleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan kentleşme ise, kısaca kırdan kente göçen nüfusun ekonomik ve sosyal bakımlardan, kırsal özelliklerinden arınarak, kentin özelliklerini kazanması süreci olarak tanımlanabilir¹⁰. Tanımdan da anlaşılacağı üzere kentleşen insanda, ekonomik ve sosyal olmak üzere iki açıdan değişim olmaktadır. Diğer bir deyişle, kentleşmenin iki yanı vardır; Ekonomik açıdan kentleşme ve sosyal açıdan kentleşme.

Ekonomik açıdan kentleşme, kişinin geçimini tamamen kentte veya kente özgü işlerle sağlıyor duruma gelmesiyle gerçekleşir. Sosyal açıdan kentleşme ise, kır kökenli insanın çeşitli konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve kültürel değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşmektedir¹¹.

2. Hızlı Kentleşme ve Etkileri

Toplum yapısındaki ve ekonomideki değişimlerle yakından ilgili bulunan kentleşme, ülkemizde özellikle ikinci dünya savaşından sonra hız kazanmıştır. Kentleşme ülkemizde bir yandan kentlerin sayısını arttırırken, bir yandan da, kentlerin nüfus ve alanca büyümesine ve bu süreç içinde de, iç yapılarında, örgütlenmelerinde önemli değişikliklere yol açmaktadır¹².

Türkiye'de ve dünyada yaşanan nüfus artışı ve hızlı kentleşmeyi ortaya koymak açısından aşağıdaki tablo ilgi çekicidir.

Tablo 1: Çeşitli Ünelere Ait Nüfus ve Kentleşme Oranları

Üneler	Toplam Nüfus (Milyon)			Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		Kentsel Nüfus/Toplam Nüfus (%)	
	1980	1998	2015*	1980-1998	1998-2015*	1980	1998
İtalya	56,4	57,6	54,4	0,1	-0,3	67	79
Japonya	116,8	126,4	124,4	0,4	-0,1	76	77
ABD	227,2	270,3	304,9	1,0	0,7	74	75
Fransa	53,9	58,8	61,1	0,5	0,2	73	61
Portekiz	9,8	10,0	9,8	0,1	-0,1	29	89
Arjantin	28,1	36,1	42,8	1,4	1,0	83	74
Meksika	67,6	95,8	120,8	1,9	1,4	66	31
Çin	981,2	1,238.6	1,388.5	1,3	0,7	20	73
Türkiye	44,5	63,5	77,9	2,0	1,2	44	46
Dünya	4,430.2	5,896.6	7,112.9	1,6	1,1	40	

Kaynak: Worldbank, World Development Indicators 2000
<http://www.worldbank.org/html/schools/issues.htm>.
 *Tahmini rakamlar

Tablo 1'de görüleceği gibi ülkemiz hızlı bir kentleşme süreci yaşamaktadır. Örneğin: Dünyada 1980-1998 döneminde kentlerde yaşayan nüfusun toplam dünya nüfusuna oranı %40'dan %46'ya çıkarken (2025'de bu oranın %60 olacağı tahmin edilmektedir), Türkiye'de %44'den %74'e yükselmiştir. Kentleşme oranını 1980-1998 döneminde 30 puan yükselten Türkiye, bu açıdan 132 ülke içinde üçüncü sırayı almıştır. Aynı dönemde Portekiz kentleşme oranını 32 puan attırarak %29'dan %61'e yükseltmiştir. Dünya bankasının 'Dünya Kalkınma Göstergeleri 2000' raporunda yer alan verilere göre, Türkiye'de kentlerde yaşayanların sayısı, 1980-1998 döneminde %143,4 oranında artarak 19,6 milyondan 47,7 milyona yükselmiştir¹³.

2.1. Kentleşme Sorunları

a) Kalabalıklaşma Maliyeti: Hızlı kentleşme bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Kentlerdeki yoğun nüfusun sebep olduğu kalabalıklaşma maliyeti¹⁴ ihmal edilemez bir seviyededir. Örneğin kent içi ulaşımında milyonlarca insanın sürekli olarak yer değiştirmesi hem trafik sıkışıklığı nedeni ile zaman kaybına, hem de akaryakıt israfına yol açmaktadır. Ayrıca yaşanan stres verimliliğin düşmesine ve dolayısıyla üretim azalışına neden olmaktadır.

b) Kira ve Arsa Fiyatlarındaki Artış: Kentleşmenin kalabalıklaşma maliyetlerinden birisi de kira fiyatlarındaki aşırı artıştır. Yoğun nüfusun sebep olduğu konut krizi kira fiyatlarını arttırmanın yanında, arsa spekülasyonuna da sebebiyet vermektedir. Arsa spekülasyonlarının haksız kazançları yeterince vergilendirilememekte, sonuçta gelir dağılımı da olumsuz yönde etkilenmektedir.

c) Gecekondulaşma: Kentlerdeki gelişigüzel büyümenin neden olduğu diğer bir sorun gecekondulaşma nedeni ile kentin estetik görünümünde meydana gelen bozulmalardır. Bu bozulma kentin turistik önemini yitirmesine de neden olmaktadır. Gecekondulaşma sorununun çözümünde teknik, idari ve mali önlemlerin yanında politikacıların da kararlı tutumu gerekmektedir. Örneğin siyasiler uygulamaya koyacakları politikaları sosyal ve ekonomik gerçeklere dayandırmalıdır. Oysa uygulamada bunun tam tersi

yapılmaktadır. Kısa vadede oy maksimizasyonu hedefi politikacıları, gecekondulaşmayı adeta teşvik eden ve bu yoldaki uygulamalar kanunlara açıkça ters düşse dahi iktidar olurlarsa bu suçları bağışlayacaklarını söylemekten kaçınmayan davranışlara itmektedir (Türkiye'de kentlerde yaşayan nüfusun yaklaşık %30'unun gecekondu mahallelerinde oturduğu tahmin edilmektedir. Örneğin Başkent Ankara'nın sadece %35'i planlı, geri kalan %65'i plansız yerleşim yerlerinden oluşmaktadır)¹⁵.

d) Maliyetlerin Artışı: Kentlerin ölçsüz ve aşırı bir şekilde büyümesinin bir diğer olumsuz etkisi de artan maliyetler nedeniyle ekonomik ve mali açıdan ek yük getirmesidir. Şöyleki; belirli bir büyüklüğü aşan mahalli idarelerdeki iletişim güçlükleri, yoğun bürokrasi ve politik baskılar sonucu artan personel sayısı verimliliği düşürürken, maliyetlerin giderek artmasına neden olmaktadır

Kentleşmenin neden olduğu bu sorunların çözümünde çok sayıda yöntem önerilmektedir. Bunların bir kısmı kentlerdeki yoğun nüfusun azaltılması ve genişlemenin önlenmesi hareketi (Kentlerin Amenajmanı) olarak isimlendirilirken, bir kısım çalışmalar ise yeni kentler kurulmasını önermektedir.

2.2. Kentleşmenin Faydaları

Kentleşmenin neden olduğu ve yukarıda saydığımız sorunları yanında bir takım faydalarından da bahsedilebilir. Bunlar¹⁶:

a) Daha Fazla Yaşam Alanı Sağlaması: Kentleşme yatay değil dikey gelişmeyi ifade eder. Kentleşme sonunda kentlerde yapılan yüksek katlı binalar bunun tipik örneğidir. Bu sayede canlılara daha fazla yaşam alanı sağlanmış olmaktadır.

b) Enerji Etkinliğinin Yükselmesi: Kentsel gelişme çeşitli açılardan enerjide etkinliğin artmasına neden olabilir. Örneğin müstakil bir evin ısınmasında harcanılan enerji bir apartmanı ısıtmak için harcanılan enerjiden çok daha fazladır. Burada önemli olan diğer bir nokta apartman dairelerinin optimal bir büyüklüğe sahip olmasıdır. Günümüzde yapılan apartman içindeki dubleks daireler bu tasarrufu sağlamayabilir. Başka bir örnek toplu taşımacılıktır. Toplu taşıma sonucu

5 Ruşen Keleş, Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü. S.B.F. Yayınları, Yayın no:540, Ankara, 1984, s.1.

6 Erten, a.g.e., s.31.

7 Keleş, a.g.e., s.2.

8 Literatürde dengesiz kentleşme yerine, sahte kentleşme, demografik kentleşme gibi ifadeler de kullanılmaktadır

9 Zeynel Dinler, Bölgesel İktisat, 5. Bası, Ekin Kitabevi, Bursa, 1998, s.150-151.

10 Kemal Kartal, Kentleşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:16, Sayı:4, Aralık 1983, s.94.

11 Kartal, a.g.e., s.92.

12 Ruşen Keleş, Fehmi Yavuz, Yerel Yönetimler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983, s.12.

13 Worldbank, World Development Indicators 2000. <http://www.worldbank.org/html/schools/issues.htm>.

14 Kentsel gelişmenin maliyeti olarak da adlandırabileceğimiz kalabalıklaşma maliyeti, kentsel gelişmenin hesaplanamayan maliyeti ve kentsel gelişmenin hesaplanabilen maliyeti olmak üzere ikiye ayrılabilir. Hesaplanamayan maliyetlere örnek olarak stres nedeni ile ortaya çıkan verimlilik kaybı gösterilebilir. Hesaplanabilen maliyetler de kendi arasında kentsel gelişmenin özel maliyeti ve kamusal maliyeti olarak ikiye ayrılır. Özel maliyetler kentte yaşayanlar için ortaya çıkan ve kişisel bütçelerine ek yük getiren harcamalardır. Örneğin ulaşım ücretlerindeki artış. Kamusal maliyet ise, kamunun kentle ilgili yapmakla yükümlü olduğu harcamaları arttıran unsurlardır. Örneğin, artan altyapı hizmeti talebinin belediye bütçelerine getirdiği ek yük.

15 Turkey National Report To Unced 1992, United Nations Conference On Environment and Development, Ministry of Environment.

16 Tracy Gow, Micahel Pidwimiy, Land Use and Environmental Change in the Thompson- Okanagan: Urbanization, 1996.

<http://www.royal.okanagan.bc.ca/mpidwim/urbanization>.

tüketilen benzin miktarında bir tasarruf sağlanabilir. Özellikle kentleşme ile birlikte ortaya çıkan trafik sorununun da çözümü bireyleri toplu taşımaya yönlendirmektedir.

c) Etkili Katı Atık Yönetim Sistemleri: Kentlerde oluşturulan geri dönüşüm merkezleri, çöpleri belirli bir alana yaymaktansa geri kazanma yollarını araştırarak ulusal kaynakların israfını önleyebilmektedir.

d) Daha İyi Sosyal Olanaklar: Eğitim seviyesinin yükselmesi kentleşmenin önde gelen faydaları arasındadır. Kentsel alanlarda doğum oranları, kırsal alanlardan daha düşüktür. Bu ise nüfus artışının neden olduğu çevresel bozulmaları azaltan bir etmendir. Bireylere kentlerde sunulan aile planlaması eğitimleri, kırsal alanlardan daha fazladır. Kentleşme bireylere iş bulmada da daha iyi olanaklar sağlayabilir (özellikle ülkemizde İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerimizin yoğun göç almasının nedeni kırsal kesimde yaşayan ve yeterli olanaklara sahip olamayan halkın kentlerde iş bulma umududur). Kentleşme yukarıda anılanlar yanında bireylere daha iyi sağlık hizmeti ve daha iyi bir sosyal yaşam da sağlayabilir.

3. Kentleşmenin Çevre Üzerindeki Etkileri

Çevre kirliliği genel olarak insanların her türlü faaliyetleri sonucu suda, toprakta ve havada meydana gelen olumsuz gelişmelerle ekolojik dengenin bozulması ve böylece ortaya çıkan kötü koku, zehirlilik, radyasyon, gürültü, hava kirliliği ve arzu edilmeyen diğer sonuçlar olarak tanımlanabilir. Çevresel problemlerin nedenleri hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde benzer bir eğilimle, plansız kentleşme ve sanayileşmeyle ilgilidir. Burada plansız kentleşmeyi önemle vurgulamamızın nedeni çevre üzerindeki tahribatın asıl nedeninin birçok kaynaktan gösterildiği gibi kentleşmenin değil, plansız kentleşmenin olduğudur. Özellikle insanların daha iyi yaşam şartlarına kavuşmak amacıyla kentlere göç etmeleri çevresel bozulmaların nedenlerinin başında gelmektedir. Bilim adamları kırsal alanlardan kentlere doğru göç sürecinin önümüzdeki 50 ile 100 yıl arasında özellikle gelişmekte olan ülkelerde devam edeceğini tahmin etmektedirler. Kentleşmenin çevre üzerindeki tahribatı genellikle üç şekilde meydana gelmektedir. Bunlar¹⁷:

a) Doğal Yaşam Alanlarının Yerleşim Alanlarına Dönüşmesi. Yani habitat üzerindeki etki. Plansız yapılan bir kentleşme hareketi sonunda verimli tarım arazileri yerleşim alanlarına dönüştürülmekte, zaten kıt olan tarım arazilerinin israfına yol açılmaktadır. Hayvanlara ait yaşam alanları da

insanların istilasına uğramış, sonuç da bazı hayvan türleri yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

b) Aşırı Doğal Kaynak Çıkarımı ve Tüketimi. Büyüyen şehirler genellikle yerel alanlardan sağlanandan daha fazla kaynağa gereksinim duyarlar. Bu yüzden şehirler sadece kendi sahalarından değil, kendilerinden çok uzakta bulunan doğal kaynakları da çıkarıp tüketmektedirler. Bugünkü hızla tüketilmeleri durumunda Alüminyum rezervlerinin 31 yıl, kömür rezervlerinin 111 yıl, bakır rezervlerinin 21 yıl, civa rezervlerinin 11 yıl ve petrol rezervlerinin 20 yıl sonra tükeneceği tahmin edilmektedir.

c) Atıkların Dünya Tabakaları Üzerindeki Etkisi (atmosfer, litosfer, hidrosfer). Gerçekten kentleşme en çok atmosfer, litosfer ve hidrosfer üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Bunların neler olduğu aşağıda sıralanmıştır¹⁸ :

i. İklim Üzerindeki Etkileri

Kentleşme sonucu ortaya çıkan yapılanma aşırı ısınmaya neden olmaktadır. Örneğin yollar, binalar, kaldırımlar gün boyu depoladıkları enerjiyi geceleyin serbest bırakarak iklimin aşırı ısınmasına neden olmaktadır. Yine aşırı yapılanma rüzgarların esişini olumsuz yönde etkileyerek bitki örtüsüne zarar vermektedir. İklimin aşırı ısınmasına neden olan bir diğer etkende sera etkisidir¹⁹ . Atmosferdeki artan karbondioksit miktarı bir seradaki cama benzer şekilde güneş ışınlarının içeriye girmesine engel olmazken, tekrar atmosfere dönmesine engel olarak dünya ısısının artmasına yol açmaktadır. Yapılan bazı hesaplamalara göre 2020 yıllarında dünyanın ortalama ısısının 1-2 derece artması halinde ortaya çıkacak buzul erimeleri sonucu karaların %20'si sular altında kalacaktır.

ii. Hava Kirliliği

Hava kirliliği kentlerin temel sorunlarından birisidir. Yapılan araştırmalara göre dünyada 1.1 milyardan daha fazla insan oldukça kötü havaya sahip şehirlerde yaşamaktadır. Şehirlerdeki hava kirliliğinin ana nedenleri endüstriyel gazlar, araçlar ve enerji üretiminin neden olduğu kirlenmedir²⁰ . Hava kirliliği hava ortamındaki kirletici unsurların havanın kendini temizleme kapasitesini aşması sonucu meydana gelmektedir. Bu açıdan hava kirliliği toz, duman, koku, su buharı gibi kirletici unsurların insan ve diğer canlılar ile eşyalara zarar verecek miktarlara yükselmesi olarak tanımlanabilir.

Ülkemizde sanayiden kaynaklanan hava kirliliğinin nedenlerini ise aşağıdaki gibi gruplandırabiliriz:

17 Michael Pidwimij, Urbanization, Humans and the Environment, <http://www.geog.ouc.bc.ca/conted/onlinecourses/geog210/conents/210~10~10~2htm>.

18 Gow, Pidwimij, a.g.e., s.2-4.

19 Deonanan Oodit, Udo E.Simonis, Poverty and Sustainable Development, Economics, Volume: 48, 1993, s.24; Udo E.Simonis, Ernst U.Von Weizäcker, Global Environmental Problems, Economics, Volume: 42, 1990, s.42.

20 Gow, Pidwimij, a.g.e., s.2; Pidwimij, a.g.e., s.1; Michael P.Todaro, Economic Development, Seventh Edition, Pearson Education Limited, Edinburg Gate, England, 2000, s.429.

a- Gazların ve tozların filtre edilmeden atmosfere bırakılması,

b- Sanayi için yer seçilirken topoğrafik, meteorolojik özelliklerin dikkate alınmaması,

c- Temiz teknoloji yerine kirletici teknoloji kullanılması,

d- Kullanılan yakıtlarda kirletici oranının yüksek olması.

Hava kirliliği özellikle solunum rahatsızlığı çeken insanlar üzerinde daha kötü sonuçlar doğurabilmektedir. Günümüzde büyük şehirlerde yaşayan onbinlerce insan hava kirliliği sonucu hayatını kaybetmektedir.

iii. Su Kaynakları Üzerindeki Etkiler

Kentleşme sonucunda ortaya çıkan en önemli problemlerden biri de su kaynaklarında meydana gelen kirlenme ve azalmadır. Özellikle büyük kentlerde yaşanan aşırı su tüketimi su kaynaklarını tehdit eder boyutlara ulaşmıştır. Günümüz dünyasında yaklaşık 1 milyar insanın temiz ve sağlıklı suya ulaşamadığı tahmin edilmektedir²¹. Sağlıklı suyun giderek azalması beraberinde ürkütücü sonuçlar getirmiştir. Örneğin günümüzde yaklaşık 900 milyon çocuk ishal hastalığına yakalanmakta ve 3 milyon çocuk da bu hastalık sonucu hayatını kaybetmektedir²². Kentlerde yaşanan çarpık yapılanma suyun hidrolojik döngüsünü de bozmaktadır. Suyun kirlenmesine neden olan en büyük etken ise lağım sularıdır²³.

iv. Topraklar ve Kır Araziler

Günümüzde dünyadaki toplam arazinin yaklaşık %1'ini kentler kaplamaktadır²⁴. Kentsel genişlemenin bugünkü hızıyla devam etmesi dünya üzerindeki yaşanabilir yerlerin azalmasına neden olacaktır. Kentleşmenin özellikle sahil şeridini mekan olarak seçmesi, bazı canlı türlerine yaşam alanı oluşturan bu yerlerin insanlar tarafından istilâ edilmesine yol açmıştır (Dünyada yaklaşık 1 milyar insan sahil şeritlerinde yaşamaktadır). Bunun en büyük etkisi ise bitki ve hayvanlara ait habitatlarda görülmektedir. Bitki ve hayvanların doğal yaşam alanlarını kaybetmeleri zamanla bazı türlerin yok olmasına neden olmaktadır.

Kentleşme toprak üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Kentsel yapılanmalar toprak yüzeyinin çimento, asfalt ve binalarla kaplanmasına yol açmaktadır. Tarımsal arazileri tehdit eden bir diğer etmen iklim değişikliği sonu-

cu ortaya çıkan çölleşmedir. Dünyada yıllık olarak 6 milyon hektar arazinin çölleştiği tahmin edilmektedir. Yine yapılan hesaplamalar gelecekte Afrika'nın beşte birinin, Asya'nın üçte ikisinin ve Latin Amerika'nın da beşte birinin çölleşeceğini göstermektedir²⁵.

4. Sürdürülebilir Kentleşme

Sürdürülebilir kalkınma Birleşmiş Milletler Brundtland Ortak Geleceğimiz raporunda "bugünün ihtiyaçlarını, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme imkanından ödün vermeksizin karşılamak" olarak tanımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma beraberinde sürdürülebilir kentleşmeyi de getirmektedir. Kentleşme planlı ve düzenli yapıldığı takdirde çok sayıda fayda sağlayabilmektedir. Kentleşmede sürdürülebilirliği sağlamak için çevreye minimum zarar verici gelişmeler teşvik edilmelidir. Sürdürülebilir bir kentleşme için aşağıdaki şartların sağlanması gerekmektedir. Bunlar²⁶:

a) Alan Tasarrufu Sağlayıcı Gelişme: Kentlerde artan nüfusun yol açtığı konut ihtiyacı yatay değil dikey yapılanma ile çözümlenmelidir. Bunu sağlamak için müstakil bir tek ailenin oturduğu konutlardan, birden fazla ailenin bir arada yaşadığı yüksek katlı yapılanmalara önem verilmelidir. Dikey yapılanmada insanlara daha geniş yeşil alan sağlanırken, enerji tüketiminde de etkinlik sağlanacaktır.

b) Doğal Habitat Korunmalıdır: Çayırılar, bataklıklar ve ağaçlıklar sadece güzellik kaynağı değildir. Doğal güzellikleri yanında birçok fonksiyonu yerine getirirler. Örneğin: temiz hava deposudurlar, sel baskınlarını önlerler.

c) Kentleşme planlı olmalıdır: Kentleşme doğanın dengesini bozmamalıdır. Örneğin vadiler kentleşme alanı olarak seçilmemelidir. Çünkü bu alanlar tarım için oldukça elverişli yerlerdir.

d) Geniş Yeşil Alan Sağlanmalıdır: Kentlerde büyüyen ağaçlar çok çeşitli faydalar sağlayabilirler. Örneğin hava kirliliğini önlerler, iklimi yumuşatırlar, toprağı sağlamlaştırırlar.

e) Su Kaynakları Korunmalıdır: Kentlerde su tüketimi oldukça fazladır. Devlet sübvansiyonları ile düşük tutulan su fiyatları bunun temel nedenidir. Bunu önlemek için su fiyatları gerçek maliyetlerini yansıtacak seviyeye yükseltilmeli, sübvansiyon uygulamasına son verilmelidir.

f) Motorlu Araç Kullanımı Teşvik Edilmemelidir: Motorlu araçların çok çeşitli sakıncaları

21 Gerald M.Meier, James E.Rauch, Leading Issues in Economic Development, Seventh Edition, Oxford University Press, 2000, s.520; P.Todaro, a.g.e., s.432.

22 M.Meier, E.Rauch, a.g.e., s.521; P.Todaro, a.g.e., s.433.

23 Burada su ile ilgili bazı bilgileri vermekte yarar görmekteyiz. Şöyle ki: Dünya genelinde sağlıklı suya erişen nüfusun toplam nüfusa oranı %82'dir. Bu oran Sanayilemiş ülkelerde %99, Gelişmekte olan ülkelerde %66, Afrika'da %38, Asya ve Pasifikte %63, Latin Amerika, Karayipler ile Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da %77'dir. Ülkemizde ise bu oran %90'dır. Diğer taraftan kişi başına günlük ortalama kentsel su tüketim standardı 150 litre olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde bölgelere göre kişi başına su tüketim miktarları sanayilemiş ülkelerde 266 litre iken Afrika'da 67, Asya'da 143, Arap ülkelerinde 158, Latin Amerika'da 184 litre olarak gerçekleşmektedir. Türkiye'de ise kişi başına günlük su tüketimi ortalama 111 litredir. Bu oran İstanbul için 125 Ankara için 141 lt/gün/kişi olarak hesaplanmaktadır (<http://yerelnet.org.tr>).

24 Gow, Pidwimy, a.g.e., s.3; Pidwimy, a.g.e., s.2.

25 E.Simision, Von Weizsäcker, a.g.e., s.46.

26 Gow, Pidwimy, a.g.m.; Oodit, E.Simonis, a.g.e., s.19-23.

bulunmaktadır. Örneğin enerji tüketimini ve hava kirliliğini artırırlar, otoparklar ve yollar zaten oldukça kıt olan verimli arazilerin israfına yol açar. Yol veya otopark yapımında kullanılan araziler insanların yaşam alanlarının daralmasına, hatta bazı canlı türlerinin yok olmasına bile yol açabilmektedir. Kentlerin yapılanmasında motorlu araçlara bağımlılığı azaltıcı tedbirler alınmalıdır. Bu sayede enerjide tasarruf, hava kirliliğinde azalma ve yaşam alanlarında artış sağlanabilir. 1990 yılında 580 milyon olan dünyadaki motorlu araç sayısının 2010 yılında 816 milyona ulaşacağı tahmin edilmektedir²⁷. Bugün dünyadaki toplam otomobilin %70'i OECD ülkelerinde bulunmaktadır. Yapılan araştırmalarla da otomobil sahipliği ile gelir arasında yakın ilişki olduğu ortaya konulmuştur. Genellikle yüksek gelirli ülkelere otomobil sahibi olanların sayısı düşük gelirli ülkelere oranla daha yüksektir. Motorlu araçların çevre üzerindeki etkileri aşağıdaki gibi sıralanabilir²⁸:

* **Enerji Tüketimi ve Hava Kirliliği:** Yıllık toplam enerji üretiminin yaklaşık %20'si taşıma amacı ile kullanılmaktadır. Bunun da %60 ile %70'i insanların taşınması yani ulaşım alanında geri kalanı da nakliye amaçlı olarak kamyon ve tır gibi araçlar tarafından kullanılmaktadır. Araçlarda yakıt olarak kullanılan enerjinin temelde petrol ürünlerine dayanması dünya toplam petrol üretiminin yaklaşık yarısının araçlarda yakıt olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Motorlu araçların neden olduğu bir diğer olumsuz etki de hava kirliliğidir. Özellikle kentlerdeki hava kirliliğinin temel nedenleri arasında sayabileceğimiz egsoz gazları ihmal edilemez boyutlara ulaşmış durumdadır. Havada bulunan zararlı gazların yaklaşık yarısının motorlu araçlardan kaynaklandığı kanıtlanmıştır.

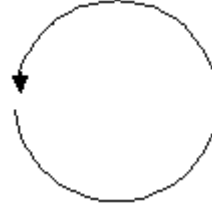
* **Gürültü Kirliliği:** Kentleşme ile birlikte motorlu araç sayısının ve kullanımının artması beraberinde gürültü kirliliği denilen bir başka sorunu da getirmiştir. OECD ülkelerinde yaşayan 100 milyondan fazla insan motorlu araçlardan kaynaklanan gürültünün tehdidi ile karşı karşıyadır. Şöyleki: gürültü ölçütü olarak kullanılan desibel bazında bu ülkelerde insanların maruz kaldığı gürültü miktarı 65 desibelin üzerindedir (Kabul edilebilir sınır 55 desibeldir).

* **Trafik Kazaları:** Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve büyük kentlerde karşılaşılan trafik kazalarının nedenlerinden biri de araçlardır. 1993 yılında yaklaşık 885.000 insan trafik kazası sonucu hayatını kaybetmiştir. Avrupa Topluluğu'na bağlı ülkelerde yılda 55.000 insan trafik kazasında hayatını kaybederken, 1.7 milyon kişi yaralanmakta ve 150.000 kişide sakat kalmaktadır. Trafik kazalarının genellikle ekonomik olarak verimli yaşlardaki kişilerin yani gençlerin ölümüne neden olması dikkati çeken bir diğer husustur.

g) Geri Dönüşüm Programları Başlatılmalıdır: Geri dönüşüm hemen hemen her çeşit atık için uygulanabilmektedir. Katı atıklar, zararlı atıklar her zaman diğer kullanımlar için geri dönüşüm merkezlerinde değerlendirilebilir. Araştırmacı bir yazar olan Boulding yirminci yüzyıl ekonomilerini 'Kovboy Ekonomisi'(Çizgi Ekonomisi) olarak adlandırmaktadır²⁹.

İstediğin kadar üret → İstediğin kadar tüket → At
KOVBOY EKONOMİSİ

Bu tür bir ekonomik sistemin temel özelliği kaynakların sınırsız kabul edilmesi ve ekolojik döngülere dikkat edilmemesidir. Ancak kaynaklardaki tükenme ve çevresel bozulmalar gelecekte insanları 'Uzay Ekonomisi' (Çember Ekonomisi) Kurallarına uymaya zorlayacaktır.

İhtiyacın kadar üret ›
İhtiyacın kadar tüket ›
geri kazan

ÇEMBER EKONOMİSİ

Gerçekte Boulding'in de belirttiği gibi doğal kaynakların tükenme noktasına gelmesi insanları geri kazanım yollarını aramaya itmiş ve adeta aynı kaynağı ikinci defa kullanmayı zorunlu hale getirmiştir.

5. Kentleşmenin Ekonomik Maliyeti

Kentleşme çevre üzerindeki fiziksel bozulmalar yanında insan psikolojisini de olumsuz yönde etkileyerek verimliliğin düşmesine neden olmaktadır. Örneğin kentlerde yaşanan yoğun trafik insanların zamanlarının çoğunu yollarda geçirmelerine neden olmaktadır. İnsan psikolojisini olumsuz yönde etkileyerek verimliliğin düşmesine neden olan bir diğer etmen stres'tir. Stres insanlar üzerinde olumsuz etki yaparak çalışma isteklerini kırmakta dolayısı ile verimliliklerinin düşmesine neden olmaktadır.

Kentleşmenin ekonomik maliyetine çarpıcı bir örnek Jakarta'da görülmektedir. Adı geçen şehirde kirli suların kaynatılması için yılda 50 milyon dolar (GSYİH'nın %1'si) harcanmaktadır. Diğer bir örnek Mexico City'e aittir. Bu şehirde de hava kirliliğinin neden olduğu solunum rahatsızlıkları ekonomiye yılda 1.5 milyar dolarlık maliyet yüklemektedir. Kentlerde yaşanan kalabalıklaşma da ülke ekonomisine ayrı bir maliyet yüklemektedir. Örneğin Bangkok'da trafik tıkanıklığı nedeni ile yılda 1 milyar dolardan fazla israf yapılmaktadır. ABD'de ise kalabalıklaşmanın maliyeti 35 ile 48

27 The Urban Environment, World Resources 1996-1997, Oxford University Press, New York, 1996, s.82.

28 The Urban Environment, World Resources, a.g.e., s.84-87.

29 Alan Cottrell, Environmental Economics, Edward Arnold (Publishers) Ltd., London, 1978, s.7.

milyar dolar arasındadır. Bu ise, ülkenin GSMH'sının %2'sine denk gelmektedir³⁰.

Çeşitli sebeplerle hastalanan insanların tedavi masrafları, hastalıkları nedeni ile verimliliklerinde meydana gelen düşmeler, işgünü kayıpları, yaşam süresinin kısalması gibi sebepler ülkelerin ekonomik etkinliğinin düşmesindeki temel etmenler olarak kabul edilmektedir.

Kentleşme sonucu ortaya çıkan çevre kirliliğini önlemek amacı ile yapılan harcamaların uluslararası ilişkiler üzerine de çeşitli yönlerden etkileri olduğu ileri sürülmektedir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz³¹ :

a) Dış Yardımlar Üzerine Etkileri: Günümüzde iktisadi olarak gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere çeşitli yollardan yardım yaptığı bilinmektedir (borç veya hibe olarak). Özellikle bütçelerden yapılan yardımların, bu bütçeler için yeni bir harcama kalemi olması nedeniyle çevre koruma harcamalarından olumsuz yönde etkilenebilecekleri ileri sürülmektedir.

b) Dış Ticaret Hacmi Üzerine Etkileri: Sanayileşmiş ülkelerin alacakları çevre koruma tedbirleri sonucu sanayi ürünlerinin maliyetleri artabilecektir. Bu ise, genellikle sınırlı ithal imkanlarına sahip gelişmekte olan ülkelerin aynı malları eskisine oranla daha pahalı ve dolayısıyla daha az miktarda alabilmesi sonucunu doğurmaktadır.

c) Uluslararası Sermaye Hareketleri Üzerine Etkisi: Doğal kaynakların tahribi ve özellikle çevre kirlenmesinin ortaya koyduğu zararlı etkilerini göz önüne alan bazı ülkeler bir bakıma yeni bir yatırım politikası izlemektedirler. Bu ise, çevreyi olumsuz yönde etkileyen sanayi tesislerinin diğer ülkelerde kurulması hususudur.

Sonuç

Kentleşmenin gerek çevre, gerekse sosyo-ekonomik hayat üzerindeki olumsuz etkilerini önlemek için çeşitli tedbirler alınabilir. Alınabilecek tedbirleri göçleri önleyici tedbirler, göçlerin olumsuz etkilerini azaltıcı tedbirler ve metropoliten alan yönetimleri olarak sıralayabiliriz.

Göçleri önleyici tedbirler, kırsal alanlardan kentlere göçü caydırıcı tedbirlerdir. Uygulanacak politikalarla kırsal kesim yaşanabilir hale getirilirken kentlere göçü güçleştirecek caydırıcı bazı tedbirler alınabilir. Örneğin, nüfusun yoğun olduğu kentlerde diğerlerine oranla daha ağır sayılabilecek bir ikamet vergisi uygulanabilir.

Göçlerin süreklilik kazanması neden olduğu olumsuz etkilerin nasıl giderilebileceği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu soruya cevap olarak da büyük kentlerin amenajmanı yani büyük kentlerdeki yoğun nüfusun azaltılması ve kentlerin genişlemesini önleyici politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalara örnek olarak sanayi siteleri kurulması, yeni kentler kurulması, arsa spekülasyonlarının önlenmesi, gecekondulaşmanın teşvik edilmemesi

ve nüfus azaltıcı tedbirler verilebilir.

Metropoliten alan yönetimi ise giderek büyüyen kentlerin standart büyüklüklerini aşmaları sonucu özel bir yapıya kavuşmalarıdır. Gerçekte kentlerin giderek büyümesi hizmetlerin yayıldığı alandaki idarelerarası koordinasyonu, hizmetlerin nicelik ve niteliği ile finansmanını etkilemektedir. Bu etkilenmeden doğan sorunları geleneksel yerel yönetim birimlerinde çözümlenememesi, ayrı bir metropoliten alan yerel yönetim birimi kurulmasını gündeme getirmiştir.

Kentleşme, sanayileşme yolundaki ülkelerin karşı karşıya buldukları kaçınılmaz bir süreç olduğuna göre önemli olan bu süreci başarılı ve sorunsuz olarak tamamlamaktır. Sorunlu kentleşmenin temel nedeni olarak ise plansızlık gösterilmektedir.

1985 yılında dünya nüfusunun sadece %43'ü kentlerde otururken, bu rakamın 2025 yılında %60'lara çıkacağı tahmin edilmekte ve kentleşme oranındaki bu artışın daha 50-60 yıl (özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından) devam edeceği tahmin edilmektedir. Kentleşme hareketlerinde dikkati çeken bir diğer husus kentleşmenin daha çok gelişmekte olan ülkeler açısından sorunlu olduğudur (Gerçekte gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkelerin kentleşme özellikleri farklılıklar göstermektedir. gelişmiş ülkelerde kentleşme ile sanayileşme bir arada yürüyen bir süreç iken, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan demografik anlamda kentleşmedir. Yani kentlerin sadece nüfus olarak büyümesi ekonomik gelişmenin buna ayak uyduramamasıdır).

Birleşmiş Milletler Brundtland Ortak Geleceğimiz Raporu'nda kabul edilen sürdürülebilir kalkınma beraberinde sürdürülebilir kentleşmeyi de getirmiştir. Kentleşmede sürdürülebilirlik, kentleşmenin planlı ve düzenli olması yanında, doğal habitatın korunmasına da bağlıdır. Bu bağlamda kentsel genişleme canlıların yaşam alanlarını tehdit etmemelidir.

KAYNAKÇA

- COTTRELL ALAN: Environmental Economics, Edward Arnold (Publishers) Ltd., London, 1978.
- DEMİR AHMET : Doğal Çevre tahripleri ve Ekonomi İlişkileri Üzerine Bir Araştırma, AÜSBF Dergisi, No: 1-2, Cilt: 28, Mart-Haziran 1973.
- DINLER ZEYNEL : Bölgesel İktisat, 5. Bası, Ekin Kitabevi, Bursa, 1998.
- ERTEN METİN : Nasıl Bir Yerel Yönetim, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999
- E.SIMONIS UDO -VON WEIZSÄCKER ERNST : Global Environment Problems, Economics, Volume: 42, 1990
- GOW TRACY - PIDWIMYMICHAEL : Land Use and Environmental Change in the Thompson - Okanagan: Urbanization, 1996, <http://www.royal.okanagan.bc.ca/mpidwim/urbanization>.
- KARTAL KEMAL: Kentleşmenin Ekonomik ve Sosyal Maliyeti, Anıme İdaresi Dergisi, Cilt:16, Sayı:4, Aralık 1983.
- KELEŞ RUŞEN : Kentleşme ve Konut Politikası, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Yayın No:540, Ankara, 1984.
- KELEŞ RUŞEN - YAVUZ FEHMI : Yerel Yönetimler, Turhan Kitabevi, Ankara, 1983.
- M.MEIER GERALD. -E.RAUCH JAMES : Leading Issues in Economic Development, Seventh Edition; Oxford/University Press, 2000.
- ODDIT DEONANAN - E.SIMONIS UDO : Poverty and Sustainable Development, Economics, Volume: 48, 1993.
- PIDWIMY MICHAEL : Urbanization, Humans and The Environment, <http://www.geog.ouc.bc.ca/conted/onlinecourses/geog210/contlens/210~10~10~2.htm>.
- PTODARO MICHAEL : Economic Development, Seventh Edition, Pearson Education Limited, Edinburg Gate, England, 2000. *Turkey National Report To Unced 1992, United Nations Conference On Environment and Development, Ministry of Environment. *The Urban Environment, World Resources 1996-1997, Oxford University Press, New York, 1996. * Worldbank, World Development Indicators 2000, <http://www.worldbank.org/html/schools/issues.htm>.